

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2687-5675

Sayı/Issue 25 (Haziran/June 2026), s. 24-37

Geliş Tarihi-Received: 26.04.2026

Kabul Tarihi-Accepted: 30.06.2026

Araştırma Makalesi-Research Article

DOI: 10.5281/zenodo.20810359

Üsküdârî Mustafa İsamüddin Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi: Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti'ş-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd*

Üsküdârî Mustafa İsamüddin Efendi's Commentary on the Qasidat al-Burda: Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti'ş-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyâni Bânet

Gülşah Gaye FİDAN**
Emine SÖNMEZ***

Öz

Ka'b b. Zühayr'in *Kasîde-i Bürde*'si İslam kültüründe oldukça rağbet görmüş bir na'ttır. Şiir bu yönüyle özellikle tercüme ve şerh geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Öncelikle Arap ve Fars edebiyatlarında görülen *Kasîde-i Bürde*'yi şerh etme geleneği sonrasında Türk edebiyatında da görülmeye başlamış ve bu çerçevede çeşitli eserler ortaya konmuştur. Bu çalışma, 18. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Üsküdârî Mustafa İsamüddin Efendi'nin *Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti'ş-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd* adlı eserinin incelemesidir. Klasik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği bağlamında ele alınan bu eser, Ka'b b. Zühayr'in *Kasîde-i Bürde*'sine yazılmış Türkçe bir şerh derlemesidir. Çalışmada öncelikle eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki iki nüshası tanıtılmış; ardından muhteva ve şerh metodu ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. İsamüddin Efendi; Celâleddin es-Suyûtî, İbn Hişâm ve Kâzerûnî'nin şerhlerini lügat, nahiv ve anlam boyutlarını tamamlayacak şekilde bir araya getirerek açıklamalı bir derleme oluşturmuştur. Çalışma sonunda şârihin meydana getirdiği eserin oldukça ayrıntılı olduğu ve daha önce kaleme aldığı şerh metnini de içinde barındırarak kapsayıcı ve zenginleştirilmiş bir metin hüviyetine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı edebiyatı, Üsküdârî Mustafa İsamüddin Efendi, *Kasîde-i Bürde*, şerh, tercüme, Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti'ş-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd.

Abstract

Ka'b b. Zuhayr's *Qasidat al-Burda* is a highly acclaimed na't that has enjoyed immense popularity within Islamic culture, holding a prominent place particularly in the tradition of translation and commentary. Following the established practices in Arabic and Persian literatures, the tradition of exegesis on *Qasidat al-Burda* eventually emerged within Turkish literature, yielding a diverse corpus of works. Among these is the treatise penned by Üsküdârî Mustafa İsamüddin Efendi, a distinguished figure in the eighteenth-century Ottoman scholarly milieu. This study examines İsamüddin Efendi's work titled *Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti'ş-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd*. Evaluated through the lens of the translation and commentary tradition in Classical Turkish literature, the work constitutes a

* Bu makale, birinci yazar danışmanlığında hazırlanan "Üsküdârî Mustafa İsamüddin Efendi'nin Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti'ş-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd'ı (Metin-İnceleme)" adlı tezden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü e-posta: gozturk@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5437-7565.

*** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, e-posta: eminebulunsonmez@gmail.com, ORCID: 0009-0001-4593-2114.

Turkish commentary compilation on Ka'b b. Zuhayr's *Qasidat al-Burda*. The paper first introduces the two manuscript copies of the work preserved in the Istanbul University Nadir Eserler Kütüphanesi, and subsequently offers a detailed analysis of its thematic content and hermeneutical method. By synthesizing the commentaries of Jalâl al-Dîn al-Suyûtî, Ibn Hishâm, and al-Kâzerûnî, Isâmuddîn Efendi constructed an annotated compilation that harmoniously complements the lexical, syntactic, and semantic dimensions of the text. Consequently, this study demonstrates that the commentator's work is remarkably detailed, achieving a comprehensive and enriched textual identity by incorporating his own earlier commentary.

Keywords: Ottoman literature, Üsküdârî Mustafa Isâmuddîn Efendi, *Qasidat al-Burda*, commentary, translation, Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti's-Şerhayn ve Kühü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd.

Giriş

Metinler, içinden çıktığı toplumun dinî, kültürel ve estetik değerlerinin bir yansımasıdır. Bu sebeple edebî olsun veya olmasın bir metnin ortaya çıkışı, sadece kelimelerin art arda sıralanmasından ibaret değildir. Her metnin arka planında karmaşık bir anlam dünyası gizlidir. Metinlerin bu karmaşık anlam dünyasını tam anlamıyla keşfedebilmesi için okuyucunun yalnızca dilsel yeterliliğe sahip olması yetmez. Bu yeterliliğe ek olarak ciddi bir kültürel birikime de sahip olması gerekir. Söz konusu yetkinliklere sahip olan okur, metnin hem zahiri hem de batını manasına doğru bir keşif yolculuğuna çıkar. Bu yolculukta okuyucunun karşısına, metni yeniden anlamlandıran temel pratiklerden tercüme ve şerh faaliyetleri çıkar. Bu iki temel pratik edebî geleneğin sürekliliğini sağlayan ana etmenlerdendir.

Tercüme sözcüğünün kökeni ile ilgili çeşitli kaynaklarda ihtilafı görüşler mevcuttur. Eski Türkçede "aktarmak", "evirmek" kelimeleriyle ifade edilen sözcüğün kökeninin Arapça r-c-m kökünden gelmiş olabileceği düşünülürken, bazı araştırmacılar bu görüşe karşı çıkmışlardır (Mahdum, 2001, s. 2). Üstelik sözcüğün aslının Arapça olup olmadığı da belirsizdir. Feridüddin Aydın, "tercüman" sözcüğünden hareketle, sözcüğün diğer dillerdeki (Almanca "dolmetscher", Fransızca "traducteur", İngilizce "translator", İbranice "targum", Asurca "reguma" gibi) fonetik çağrışımlarına dikkat çekerek tercümenin çok eski çağlardan beri toplumların sosyal hayatına girdiğini vurgulamıştır (Aydın, 2016, s. 18). Tarihte tercüme faaliyetlerinin ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte tarih boyunca gerçekleşen bazı tercüme hareketlerinin kültürler arası etkileşimi kuvvetlendirdiği, böylece özgün düşüncenin geliştiği bilinmektedir. Muhittin Macit (2011) söz konusu hareketlerin, tarihin üç önemli döneminde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Macit'e göre M.Ö. 600'lerden 400'lü yıllara kadar süren Sümerler, Fenikeliler ve Mısırlılar gibi medeniyetlerden Grekçeye yapılan çeviriler; M.S. 7-10. yüzyıllar arasında İslâm dünyasında Pehlevce, Süryanice ve Grekçeden yapılan çeviriler ve 12. yüzyılda Avrupalıların, Arapça kitapları Batı dillerine aktarması insanlık tarihinin düşünce ve bilim mirasını şekillendiren en temel kırılma noktalarını oluşturmaktadır (Macit, 2011, s. 499).

Türklerde tercüme faaliyetlerinin tarihi İslamiyet öncesine dayanmaktadır. Orta Asya Türk topluluklarının Budizm ve Maniheizm'in kutsal metinlerini kendi dillerine aktarmaları ilk tercüme hareketleri olarak kabul edilmektedir. İslamiyet'in Türkler arasında yayılması ile birlikte tercüme faaliyetleri Arapça ekseninde devam etmiş ve özellikle Kur'an-ı Kerim'i anlamak için yoğun tercüme faaliyetleri yürütülmüştür. 13. yüzyıldan itibaren Kur'an-ı Kerim haricinde çeşitli konularda çeviriler yapılmaya başlanmıştır. Bu konuları tıp, coğrafya, tarih, edebiyat, tasavvuf, zooloji, astronomi, rüya tabirleri, hukuk ve tefsir olarak sıralamak mümkündür (Shefer-Mossensohn, 2019, s. 131). Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Farsçanın sarayda önemli bir konuma gelmesi tercüme faaliyetlerinin eksenini Farsçaya çevirmiştir. Selçuklu ve sonrasındaki Osmanlı

Devleti dönemlerinde İran ve Arap edebiyatından yapılan çeviriler İslami dönem Türk edebiyatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Benzer şekilde 19. yüzyıldan itibaren modern Türk edebiyatının şekillenmesi de Fransızcadan yapılan çevirilerle olmuştur. Nurgül Sucu (2006), Türk edebiyatında yapılan tercümelemler, bugün bilinen anlamını aşan bir anlam taşıdığını belirterek bu dönemde yapılan tercümelemlerin yapılaş şeklini şu şekilde sınıflandırmıştır: Aslına bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler, kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler, eserin konusu aktararak yapılan çeviriler, genişletilerek yapılan çeviriler (Sucu, 2006, s. 130).

Arapça ş-r-h kökünden türemiş olan şerh ise Türkçede "açma", "yarma", "ayırma" gibi anlamlara gelirken, edebî bir terim olarak "bir metnin ibaresini kelime kelime izah ederek müşkülâtını açma, bir kitabı izah edebilmek için yazılan kitap" anlamlarında kullanılmaktadır (Şemsettin Sami, 2015, s. 1138). Ali Nihad Tarlan, metin şerhinin *edebî bir tenkid olmadığını, metni anlamaya çalışmak ve anladığını anlatmak* (Tarlan, 1937, s. 9-10); dolayısıyla bir metni izah etmek, açıklamak olduğunu belirtmiştir. Metin Akkuş (1992), Tunca Kortantamer (1994), Mine Mengi (2000), Yekta Saraç (2006), Muhammet Nur Doğan (2002), Ömür Ceylan (2010) ve İsmail Kara (2021) gibi araştırmacılar da Tarlan'ın şerh için yaptığı tanımı benimseyerek sözcüğün sözlük anlamından daha derin, çok katmanlı bir anlam kazandığını ifade etmişlerdir.

Batı'da şerh faaliyetleri Platon (ö. 347 M.Ö.) ve Aristoteles (ö. 322 M.Ö.) gibi klasik filozofların eserlerinin yorumlanmasıyla başlamıştır (Kara, 2021, s.15). İslam dünyasında Kur'ân-ı Kerim'in nüzulüyle birlikte başta Hz. Peygamber tarafından yapılmak üzere ilk ayet tefsirleri şerhin temeli olarak kabul edilmektedir (Kaya, 2020, s. 201). Daha sonraları başta hadis olmak üzere fıkıh, kelâm, mantık, tasavvuf gibi İslami ilimler ile aruz, felsefe, belagat, tıp gibi ilimlerde yazılan eserlere şerhler yazılmıştır. Türklerde ilk şerh faaliyetleri ise tercüme faaliyetlerine paralel olarak 13. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır. Mehmed b. Âşık Selmân el-Lâzkî'nin (XIV. yüzyıl), 1397'de Şâtibî'nin (ö. 1194) bir kasidesini şerh ettiği *Keşfü'l-Me'ânî* adlı eseri, edebiyat tarihimizde tespit edilen en eski şerh örneği olarak değerlendirilmektedir (Yazar, 2011, s. 41). Konu ile ilgili ayrıntılı bir çalışma ortaya koyan Sadık Yazar (2011), Türk edebiyatında şerh geleneğinin mesnevîlerden dîvânlarla, tercî-i bend ve terkîb-i bendlerden kasîdelere, gazellerden tasavvufi şiirlere, ayet ve hadislerden esmâü'l-hüsnâya, tasavvuftan ahlak ve siyâsete, siyerden biyografiye manzum ve mensur yazılmış eserleri konu edindiğini söyleyerek, şerh faaliyetlerinin Türk edebiyatında oldukça geniş bir yelpazede ele alındığını ortaya koymuştur.

Gerek tercüme gerek şerh faaliyeti olsun bir eseri farklı bir dile aktarmak ya da onu açıklamak, eserin farklı toplumlarda tanınmasını, anlaşılmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Arap edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan Ka'b b. Zühre'nin (ö. 645?) *Kasîde-i Bürde* ya da *Banet Su'âd* adıyla meşhur olan na't türünde eseri, üzerine çok sayıda tercüme ve şerh yapılmasından ötürü oldukça önemli bir eserdir.¹ Bu çalışmada klasik tercüme ve şerh geleneği bağlamında Üsküdüârî Mustafa İâmüddin'in (ö. 1789) *Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti's-Şerhayn ve Kühü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd* adlı eseri incelenecektir. Çalışmada doküman analiz yöntemi kullanılarak eserin

¹ Edebiyat tarihinde *Kasîde-i Bürde* adıyla meşhur olmuş iki na't bulunmaktadır. Bunlardan ilki bu çalışmanın da konusu olan Ka'b b. Zühre'nin na'tıdır. İkincisi ise Mısırlı şair Muhammed b. Sa'îd Bûsîrî'nin (ö. 1297?) asıl adı *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Berriyye* adlı na'tıdır. İslam kültür dairesinde oldukça etkili olan bu şiir, şairin en önemli eseri olmuş ve asırlar boyunca farklı coğrafyalarda geniş bir ilgi görmüştür. Eser üzerine Türkçe ve Farsça başta olmak üzere pek çok dilde tercüme, şerh ve tahmis kaleme alınmış; metin zamanla İslam dünyasının ortak edebî hafızasında kalıcı bir yer edinmiştir. İmâm Bûsîrî ve *Kasîde-i Bürde*'si hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Sezer, 1980; Kaya, 2001). *Kasîde-i Bürde* hakkında Türk edebiyatında kaleme alınmış tercüme ve şerh eserleri için ayrıca bk.: (Şahin, 1997; Ayçiçeği, 2024; Sönmez, 2024).

yazma eser kütüphanelerinde tespit edilen nüshaları tanıtılıp, eserin muhtevası ve şârihin şerh metodu hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

2. Ka'b b. Zühayr'ın Kasîde-i Bürde'si ve Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerhleri

Hiz. Peygamber'e duyulan derin saygı ve sevgi İslam toplumunun her alanında hissedilmektedir. Bu yoğun duygunun sanat ve edebiyat sahasındaki en belirgin yansıması ise na't türü etrafında şekillenen zengin edebi gelenektir. Hiz. Peygamber henüz hayatta iken bizzat onun huzurunda okunan ve şahsını öven şiirlerle temelleri atılan bu gelenek, Asr-ı Saadet döneminden itibaren şekillenmeye başlamıştır. Hassân b. Sâbit (ö. 680?) ve Ka'b b. Zühayr gibi ilk dönem şairlerinin kaleme aldığı metinler, na't türünün öncü örnekleri olarak kabul edilmektedir. Başlangıçta Arap edebiyatında doğup gelişen bu şiir tarzı, İslamiyet'in farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte Fars ve Türk edebiyatlarına da intikal etmiştir. Zaman içinde hem biçimsel özellikler hem de içerik bağlamında derinleşen na't yazıcılığı, klasik edebiyatımızın ayrılmaz bir parçası hâline gelerek yüzyıllar boyunca varlığını kesintisiz bir biçimde sürdürmüştür.²

İslam toplumlarında na't denilince akla gelen ilk isimlerden biri hiç şüphesiz Ka'b b. Zühayr'dir. Mu'allaka şairlerinden Zühayr b. Ebî Sülmâ'nın (ö. 609?) oğlu olan Ka'b, Hiz. Peygamber'in huzurunda söylediği kasidesi ile hem kendi hayatını kurtarmış hem de bu türün en köklü örneklerinden birini edebiyat tarihine kazandırmıştır. Hiz. Peygamber'in şairin samimiyetinden ve şiirinin gücünden etkilenerek kendi hırkasını hediye etmesiyle *Kasîde-i Bürde* (Hırka Kasidesi) olarak ünlenecek şiirin hikâyesi şu şekildedir:

"Câhiliye döneminin tanınmış şairlerinden Zühayr b. Ebû Sülmâ'nın ölmeden önce oğulları Kâ'b ile Büceyr'e, gördüğü bir rüya üzerine gelmesinin yakın olduğunu anladığı Hiz. Peygamber'e tâbi olmalarını tavsiye ettiği, iki kardeşin Medine'ye doğru yola çıktığı, Kâ'b'ın Medine yakınında kaldığı, Büceyr'in Medine'ye giderek Resûl-i Ekrem ile görüşüp Müslüman olduğu, bunu öğrenen Kâ'b'ın, kardeşini ve Resûlullah'ı hicveden bir şiir nazmetmesi üzerine Hiz. Peygamber'in Kâ'b'ın kanunun helâl olduğunu söylediği rivayet edilir. Büceyr kardeşine mektup göndererek bazı şairler hakkında ölüm kararı verildiğini, ancak Resûl-i Ekrem'in pişman olup huzura gelenleri affettiğini bildirir ve Hiz. Peygamber'e gelip af dilemesini tavsiye eder. Medine'ye gidip sabah namazında Mescid-i Nebvî'ye giren Kâ'b, Resûlullah'ın huzuruna yüzü örtülü olarak çıkar ve kendisine Kâ'b'ın tövbe edip İslâm'ı kabul etmek amacıyla geldiğini, af talebinin kabul edilip edilmeyeceğini sorar. Resûl-i Ekrem talebinin kabul edileceğini belirtince yüzündeki örtüyü açar ve kendisinin Kâ'b olduğunu söyler. Kâ'b ünlü kasidesini bu sırada okumuş, kasideyi çok beğenen Hiz. Peygamber, "Bürde" adı verilen ve günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilen hırkasını onun omuzlarına koymuş, bundan dolayı kasideye "Kasîdetü'l-bürde" veya başlangıç ifadesine göre "Bânet Suâd" adı verilmiştir." (Demirayak, 2001, s. 566).

Klasik Arap şiirinin kaside tarzı ile *müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün* vezniyle yazılmış olan şiir, bazı rivayetlerde beyit sayısı 55-60 arasında değişse de genel olarak 53 beyitten oluşmaktadır. Kasidenin nesib bölümü olan 1-14. beyitlerde şair Su'ad'ın ayrılığından, onun vasıflarından bahsetmektedir. Tasvir bölümü olan 15-35. beyitlerde klasik Arap kasidesinin bir özelliği olarak aşığın memduha ulaşmak için bindiği deve tasvir edilmektedir. Medih bölümü olan 43-53. beyitlerde ise özür beyanı ve Hiz. Peygamber ile muhacirlere övgüler yapılmaktadır (Demirayak, 2001, s. 566-567).

² Na't türü hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Yeniterzi, 1993; Ak, 2019).

Ka'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde'si*, Hz. Peygamber'in takdirine mazhar olması hasebiyle İslam edebiyatında derin bir hürmet görmüştür. Kasidenin okunmasının ardından Hz. Peygamber'in kendi hırkasını çıkararak Ka'b'a hediye etmesi, bu esere sadece edebi değil, aynı zamanda tarihî ve manevi bir kıymet de kazandırmıştır. Ka'b'ın bu şiirde sergilediği yüksek şairlik kudreti ve estetik seviye, eseri klasik Arap şiirinin en yetkin örneklerinden biri hâline getirmiştir. Böylece kaside, kendinden sonra *kaleme alınan eserlere konu edilerek dinî-edebî kültürün önemli bir parçası, hatta temel referans kaynaklarından biri olmuştur* (Güler, 2023, s.10).

Kasîde-i Bürde'nin kazanmış olduğu bu şöhret sadece kendisinden sonra yazılmış olan na'nlara ilham olma özelliği ile kalmamış, bu önemli eserin anlaşılması ve nesilden nesile doğru bir şekilde aktarılması için tercüme ve şerh faaliyetleri de yürütülmüştür. Bu bağlamda Arap, Fars, Türk edebiyatları yanında çeşitli kültürlerin edebiyatlarında da Hz. Peygamber'in beğenisine mazhar olmuş bu önemli eser tercüme ve şerh literatüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Arap edebiyatında İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 1360), Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî (ö.940), Ebû Zekeriyâ Hatîb et-Tebrîzi (ö. 1109), Celâleddin es-Süyûtî (ö 1505), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 1567), Ali el-Kârî (1605) gibi önemli müellifler *Kasîde-i Bürde'*ye şerh yazmışlardır.³ Fars edebiyatında Muhammed Nezîr Mıstafa Âbâdî'nin *Sürûru'l-İbâd'ı*, Sultan Hasan Hân'ın *Sülvetü'd-Du'âd'ı*, Muhammed Necef Alî Hân'ın *Kâfilü'l-İs'âd'ı* önemli şerhlere sahiptir (Güler, 2023, s. 11).

Türk edebiyatında ise Arap ve Fars edebiyatlarına göre daha geç bir dönemde *Kasîde-i Bürde* şerhlerinin başladığı görülmektedir. İlk örneklerine 16. yüzyıldan itibaren rastlanan Türkçe *Kasîde-i Bürde* şerhlerinin kronolojik sıralaması şu şekildedir: Üsküdârî Ahmed Efendi (ö. 1667), Abdurrahman Abdî Paşa (ö. 1692), Üsküdârî Mustafa İsamüddin Efendi (ö. 1789), Seyyid Mehmed Fâiz Efendi (ö. 1794), Mollacıkzâde Mehmed Râif Efendi (ö. 1824-25), Ermiyeli Eyüp Sabri Paşa (ö. 1890), Arapzâde Mehmed Emin Efendi (ö. 1888), Antakyalı Necib Bey (ö. 1902'den sonra), Burhâneddin Hüseyin Bey (ö. 1901'den sonra), Arvâsîzâde Seyyid Taha Efendi (ö. 1928). Bunlarla birlikte Arvâsîzâde Seyyid Taha Efendi ile Kayserili Çivicizâde Gâlib Bey'e (ö. 1906) ait şerh mahiyetinde manzum tercümeleri ile kütüphanelerde müellifi belli olmayan bazı şerhler de bulunmaktadır (Güler, 2023, s. 11). Ayrıca gerek Anadolu sahası içinde gerek çevre coğrafyalarda Osmanlı müelliflerinin, *Kasîde-i Bürde'*yi Arapça ve Farsça şerh ettikleri eserler ortaya koydukları da bilinmektedir (Güler, 2021, s. 11).

3. Üsküdârî Mustafa İsamüddin ve Eserleri

Ka'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde'sine* şerh yazan müelliflerden biri de 18. yüzyılın önemli âlimlerinden ve aynı zamanda güçlü bir mutasavvıf olan Üsküdârî Mustafa İsamüddin Efendi'dir. Kaynaklarda asıl adının Mustafa, künyesinin Ebü'l-İsme, lakabının ise İsamüddin olduğu geçmektedir (Günel, 2019, s. 632). Mustafa İsamüddin Efendi'nin Ömer Said Güler'in (2023), çeşitli kaynaklardan aktardığı bilgilerden hareketle babasının adının Abdullah, dedesinin adının Selim olduğu; soy silsilesinin meşreben ve neseben Hz. Peygamber'e ulaştığı; Vak'anüvis Hâkim Efendi'nin (ö. 1770) yeğeni olduğu; Süleymaniye müderrislerinden Ebü'l-Hüdâ Mehmed İsmet ve Ebü'l-Bekâ-yı Ma'sûm adlarında iki çocuğu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca şârihin *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'ûd* adlı eserinden Ebü's-Safâ Mehmed Kâmil adında başka bir oğlunun daha olduğu; müderrisliğin yanı

³ Arap şârihler arasında İbn Hişâm en-Nahvî, kendisinden sonra kaleme alınan *Kasîde-i Bürde* tercüme ve şerhleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Müellifin eseri, yalnızca Arapça şerh geleneğini değil, diğer dillerde üretilen şerh metinlerinin de muhteva ve yöntem bakımından şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Söz konusu şerh, beyitlere dair sunduğu kapsamlı açıklamaların yanı sıra uygulamalı bir nahiv kitabı niteliği taşıyan zengin bir dil bilgisel birikime sahiptir. Bu niteliklerinden ötürü İbn Hişâm'ın eseri, sonraki dönemlerde en çok başvurulan ve istifade edilen temel kaynaklardan biri olmuştur (Önder, 2021, s. 126).

sıra Edirne ve Üsküdar'da kadılık görevinde bulunduğu; ayrıca Nakşibendî tarikatının Kâsâniyye koluna mensup olduğu anlaşılmaktadır. Üsküdârî Mustafa İsmüddin Efendi, son görevi olan Edirne kadılığından kısa bir süre sonra 1789 yılında Üsküdar'da vefat etmiştir (Güler, 2023, s. 15-20).

Üsküdârî Mustafa İsmüddin Efendi'nin büyük çoğunluğu şerh ve tercüme eserlerden oluşan geniş bir külliyyatı bulunmaktadır. İsmüddin Efendi'nin, kaynaklarda şimdiye kadar tespit edilebilmiş Türkçe ve Arapça yazmış olduğu eserler şunlardır:

- Türkçe Eserleri: *Gülşen-i Şâhidî alâ Tuhfeti's-Şâhidî, Şerh-i Atûz-ı Endelüsî (Tercümesi), Şerhu Miftâhi'l-Verîd, Tercemetü Risâleti'l-Medhiyye, Şerhu Kasîdeti'l-Münferice, Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd, Tercemetü Risâleti'l-Hakkıyye li-'Abdillâh el-Kaşgarî, Şerhu Kasîdeti't-Tâ'iyye li-'Abdikâdir el-Geylânî, Terceme-i Şerh-i Nevâbiğu'l-Kelîm li Bâyezid ve li'l-Hublî, Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti's-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyânî Bânet Su'âd, Şerhu Kasîdeti'l-Ensâriyye, el-Lüm'atü'l-Bedriyye 'ale'l-Kasîdeti'l-Mudariyye, Terceme-i Mefâtihu'd-Dürriyye, Mîzânü'l-'Acm, Müretteb Müfredât-ı Sipâhî, Tarikat-ı Nakşibendiyye, Şerh-i Beyt-i Hüsvrev-i Dihlevî.*
- Arapça Eserleri: *Şerhu Kasîdeti'd-Dimyâtiyye, Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar, Zâdü'l-'İbâd fî Şerhi Zuhru'l-Me'âd, Şerhu't-Tasrîf, Şerhu Hattî'l-... mine'n-Nikâye, Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye, eş-Şa'sa'atü'l-Kameriyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Mudariyye, Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi'l-Kutb 'ale's-Şemsiyye, et-Ta'lîka 'alâ Târîhi 'Afîf Efendi, Şerhu Kasîdeti'l-Ensâriyye (Yazar, 2017, s. 101-108; Günel, 2019, s. 633; Güler, 2023, s. 21-22).*

Yukarıda zikredilen eserler gösteriyor ki Üsküdârî İsmüddin Efendi, özellikle İslami temel metinleri Türkçeye kazandırarak, bu eserlerin Anadolu coğrafyasında daha geniş kitlelerce anlaşılmasını sağlamaya önemli katkılar sunmuştur.

3.1. Aksa'l-Müfâd fî Tercümeti's-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyânî Ba'net Suâd

Üsküdârî Mustafa İsmüddin Efendi'nin çok sayıda kaleme aldığı tercüme ve şerh eserlerinden biri Ka'b b. Züheyr'in *Bânet Su'âd* olarak da bilinen *Kasîde-i Bürde* adlı na'tıdır. İsmüddin Efendi'nin eserleri göz önünde bulundurulduğunda mezkur kaside üzerine iki farklı şerh çalışması olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* adlı eserdir. Eser hakkında çalışma yapan Ömer Said Güler (2023), eserin nüshalarından hareketle biri 1754, diğeri 1785 yılı olmak üzere iki farklı telif tarihi olduğunu belirtmiştir. Güler, aradaki bu 30 yılı aşkın zaman farkını şârihin ilk şerhinin yeniden tertibi olarak değerlendirmiştir. Nitekim her iki şerhin de mukaddimesinde ciddi benzerlikler ve uzunluk olarak birbirine yakınlar bulunmaktadır. Bununla birlikte 1785 tarihli şerh, çok daha standart ve istikrarlı bir eserdir (Güler, 2023, s. 25-27).

İsmüddin Efendi'nin *Kasîde-i Bürde* hakkında kaleme aldığı ikinci eseri ise bu çalışmaya da konu olan *Aksa'l-Müfâd fî Tercümeti's-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyânî Ba'net Suâd* adlı eseridir. Şair hakkında daha önce yapılmış çalışmalar incelendiğinde, yukarıda bahsi geçen *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* adlı eser ile bu eserin birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır (bk.: Yazar, 2011, s. 546-547; Demir, 2016, s. 28-29. Yazar, 2017, s. 101-102; Kayalık, 2025, s. 691). Bu karışıklığın sebebi muhtemelen eserin kütüphane kayıtlarından kaynaklanmaktadır. Nitekim *Aksa'l-Müfâd*'ın tespit edebildiğimiz iki nüshasının yer aldığı İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesinde Üsküdârî Mustafa İsmüddin Efendi adına kayıtlı beş adet *Aksa'l-Müfâd fî Tercümeti's-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyân* başlıklı eser yer almaktadır. Bunlardan "nekty01708" ve "nekty03385" katalog numarasıyla kayıtlı nüshalar *Aksa'l-Müfâd* adlı eser iken; "nekty03823" ve "nekty03065" katalog numarasıyla kayıtlı olan eserler, daha önce bahsi

geçen Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd adlı eserin nüshalarıdır. Katalogda "nekty03283" numarada kayıtlı olan yazma ise çoğunluğu Arapça metinlerden oluşan bir eserdir.

Üsküdüârî Mustafa İsâmüddin Efendi'nin *Aksa'l-Müfâd fî Tercümeti's-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyâni Ba'net Su'âd* adlı eserinin şimdiye kadar tespit edilmiş iki nüshası bulunmaktadır. Söz konusu iki nüsha da yukarıda bahsedildiği gibi İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde yer almaktadır. Kütüphanede "nekty03385" katalog numarası ile kayıtlı yazma 130 yapraktan müteşekkildir. Eserin 1b-118a yaprakları arası *Aksa'l-Müfâd*, 118b-129a yaprakları arasında yine İsâmüddin Efendi tarafından Ka'b b. Zühre'nin "يَزَلْ فَلَا الْحَيَاةَ كَرُمُ سَرَّهُ مَنْ الْأَنْصَارِ صَالِحِي مِنْ مَقْتَبِ فِي" matlalı 33 beyitlik şiirinin Arapça şerhi bulunmaktadır. Siyah mürekkep kullanılarak nesih yazı türü ile yazılmış olan nüshada başlıklar ve kaynak metin kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metin içinde geçen önemli ibareler, ayet ve hadisler, Arapça cümleler kırmızı mürekkeple üstü çizilerek vurgulanmıştır. 1b'de altın yaldızlı, cetveli müzeyyen bir serlevha bulunmaktadır. Ebruli mukavva bir cilde sahip nüsha, baştan sona cetvellidir ancak 1b ve 2a'da cetvel altın yaldızlı, diğer varaklarda kırmızı mürekkeptir. Nüshanın derkenarları genel olarak boşdur. Ancak bazı sayfalarda cetvele sığmayan kelimeler derkenarda yazılmıştır. Nüshada herhangi bir rakabe kaydı bulunmamaktadır. Osmanlı yazma eserlerinde genel olarak kullanılan nohudi/krem renkli aharlı bir kâğıt kullanılan mihrabiyeli bir serlevha bulunmaktadır.

İkinci nüsha ise İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi 01708 numarada kayıtlıdır. 1a'da "Bânet Su'âd Şerh-i İsâm Efendi" ibaresi yer almaktadır. 126 varaktan oluşan nüsha, müklepli, ebruli bir cilde sahiptir. Cetvelsiz ve serlevhasız siyah mürekkeple yazılmış nüshada başlıklar ve kaynak metin kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Diğer nüshada olduğu gibi önemli ibareler, ayet ve hadisler, Arapça cümleler kırmızı mürekkeple üstü çizilerek vurgulanmıştır. Yer yer haşiyelerin de bulunduğu nüshada ayrıca rakabe kaydı bulunmaktadır. Nüshanın temmet kaydında 1194 yılının Zilhicce/ 1780 Kasım ayında istinsah edildiği yazmaktadır.

Üsküdüârî İsâmüddin Efendi, hatime bölümünde eserin yazılış tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buna göre eser, 1187 senesinin Şevval ayının dokuzuncu perşembe günü (Aralık 1773) tamamlanmıştır. Eserin yazılış süresi toplamda kırk yedi gün sürmüştür. İsâmüddin Efendi, 1187 yılının Şevval ayının ilk pazartesi gününden aynı ayın başka bir pazartesi gününe kadar eserin otuz beş beytine kadar yazdığını; Ramazan ayı boyunca ara verdiğini ve sonrasında kaldığı beyitten devam ettiğini belirtmiştir. Müellifin hayat hikâyesinden yola çıkarak mezkûr tarihte Üsküdar'da olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eserin yazılış yılı 1773, yeri ise Üsküdar olarak belirlenmiştir.

Müellif, eseri yazma amacını mukaddime ve hatime bölümlerinde ayrı ayrı zikretmiştir. Mukaddime kısmında taliplerin bu eserden faydalanması için kaleme aldığını belirten İsâmüddin Efendi, hatime bölümünde ise daha önce yazmış olduğu 1754 tarihli *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* adlı eseri zikrederek; bunun kısa bir şerh olduğunu ve *Kasîde-i Bürde*'yi açıklamada yeterli ve doyurucu olmadığını; bu sebeple daha ayrıntılı bilgi vermek için *Aksa'l-Müfâd*'ı kaleme aldığını belirtmiştir.

Aksa'l-Müfâd fî Tercümeti's-Şerhayn ve Kühnü'l-Murâd fî Beyâni Ba'net Su'âd isminden de anlaşılacağı üzere *Kasîde-i Bürde*'ye yazılmış olan şerhlerin bir tercümesidir. Söz konusu şerhler, şârihin mukaddimedede verdiği bilgiye göre Celâleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyûtî (ö. 1505), İbn Hişâm ve Ebu Bekr el-Kâzerûnî'ye (ö. 1035) aittir. İsâmüddin Efendi, *Kasîde-i Bürde* hakkında Osmanlı âlimlerinin çok sayıda şerh yazdığını, bu şerhlerin yalnızca kasidenin kelimelerini ve dil bilgisi kurallarını açıklamakla sınırlı kaldığını, kasidenin sahip olduğu derin manalara temas etmediklerini belirttikten sonra; bahsi geçen üç şerhin, Suyûtî'nin *Kühnü'l-Murâd fî Beyân-i Bânet Su'âd* adlı şerhi başta olmak üzere, bu durumdan müstesna olduklarını; böylece dil bilgisi,

mana ve edebî incelik yönünden açıklamalarını beğendiği üç şerhi Türkçeye tercüme ettiğini belirtmiştir (2b)⁴. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki şârih bu eserini beğendiği şerh metinlerinin bir derlemesi olarak inşa etmiştir. Ancak Osmanlı kültür dairesinde tercüme ve şerh kavramlarının, özellikle tercümenin, günümüz anlamından farklı bağlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda eser bir tercüme olarak incelendiğinde şârihin/mütercimnin söz konusu eserleri birebir tercüme etmediği, şârihlerin açıklamalarını yorumlayarak derlediği anlaşılmaktadır. Nitekim eserin muhtelif bölümlerinde açıklanan hususla ilgili İsmüddin Efendi'nin, "Kâzerûnî der ki...", "İbn Hişâm'a göre..." gibi ifadeler kullandığı görülmektedir. Söz gelimi kasidenin üçüncü beytinin şerhinde, Su'âd'ın dişlerinin anlatıldığı bölümde şârih önce kendi yorumunu yapmış, sonrasında konu ile ilgili Kâzerûnî'nin yorumunu aktarmıştır:

"Ol Su'âd tebessüm itdiği zamânda âbdâr ve berîk ve ziyâde beyâz ve raķîk dişlerini keşf iderdi. Ol dişler kemâl-i leţâfetinden gūyâ merra'-ı ūlâda ve merra'-ı şâniyyede şâribdür. Ya'nî tekrâr-be-tekrâr şârib ile şuarılmışdur. **Kâzerûnî** de beriküne dahı ma'nâ virmiş ki Su'âd tîbü'n-nekhe olan şagrını misvâklar ve tebessüm itdiği zamândan râ'îha-i ħamr gibi bir nekhet iķbâl ider (21a)."

Kasidenin yedinci beytinin şerhinde, beyitte geçen "sitâ" kelimesinin açıklamasında İbn Hişâm'ın açıklamaları "İbn Hişâm didi ki..." ifadesi ile aktarılmıştır:

"*Sîta* kesr-i sîn-i mühmele ve sūkûn-ı yâ-yı taĥtiye ve t̄a-yı mühmele ile şîga-ı meĥûldür, ħulîta ma'nâsına. *Sâte'l-mâ'* ve *ġayruhu* dinilür. Şuyı ġayrısına ħarışdırup ikisi şey'-i vâhid olıncaya dek ikisini ħarb itse ve kendi-yle ħarb olınan âlete de savt dinildi. Zîrâ laĥmı deme ħarışdırur. **İbn Hişâm** didi ki mühmele bedeli şîn-i mu'ceme ile şîta ħirâ'at itmek de cā'izdür. Zîrâ şâte ma'nâsına min demihâ'da olan min fî ma'nâsınadır (37a-37b)."

Bu veriler gösteriyor ki müellifin, mukaddime kısmında belirttiği üzere eserine mezkûr şerhlerin bir tercümesi vasfı verdiği hâlde, tercüme yöntemi bire bir tercümeden ziyade açıklamalı bir derleme şeklindedir. Ömer Said Güler, İsmüddin Efendi'nin bu üç şârihin eserlerini tercüme etmesinin tesadüf olmadığını, nitekim *Kasîde-i Bürde*'nin Arapça şerhleri içinde İbn Hişâm şerhinin *şurûhu'n-nahviyye*, Süyûtî şerhinin ise *şurûhu'l-edebiyye* grubu dâhilinde tasnif edildiğini, müellifin tercüme ve alıntılarında hareketle de Kâzerûnî şerhinin *şurûhu'l-lugaviyye* grubunda değerlendirilebileceğini belirtmiştir (Güler, 2021, s. 139-140). Bu bağlamda müellifin şerh inşasında İbn Hişâm'dan dil bilgisi, Süyûtî'den mana, Kâzerûnî'den ise lugat yönünden faydalandığı söylenebilir.

3.1. Eserin Muhtevası ve Şerh Metodu

Üsküdâri Mustafa İsmüddin Efendi, esere Arapça bir mukaddime ile başlamıştır. Mukaddimedede hamdele ve salvelenin ardından Hz. Peygamber'in vasıflarını zikrettikten sonra Ka'b b. Zühre ve *Kasîde-i Bürde* hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Ardından kaleme aldığı eserin yukarıda değinilen içeriği ve yazma sebepleri hakkında bilgi veren müellif "Temhid" başlığı ile mukaddimeye Türkçe devam etmiştir. Burada dört bölümden bahsetmektedir. Şârih, ilk bölümde Ka'b b. Zühre'nin künyesi ve nisbesi hakkında bilgi vermektedir:

"Künyesi Ebü'l-Muţarrâf Ka'b bin Zühre ibn Ebü Sûlmâ'dur. Ve Sûlmâ zımm-ı sîn ile mazbuţdur ve ismi Rebî'a bin Riyâĥ'dur. Ve Riyâĥ revâya müsennât-ı taĥtiye ile mazbuţdur. Nisbeti Müzenî'dür ki Müzeyne bin Üdd bin Tâbiĥa bin

⁴ Eserden yapılan alıntılardaki varak numaralandırmalarında, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nekty03385'te kayıtlı nüsha esas alınmıştır.

İlyâs bin Muđar bin Me'ad bin 'Adnân'dandır. Hâfız Ebü 'Ömer ve bin 'Abdü'l-ber dimüş ki bu nisbet Ğatafan'a ğalağdur." (2b)

İkinci bölüm Ka'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde*'yi yazma sebebini anlatmaktadır. Burada Ka'b'ın kardeşi Büceyr'in Müslüman olmasıyla başlayan, Ka'b'ın Hz. Peygamber ve Büceyr için yazdığı hiciv nedeniyle katline karar verilmesi ile devam eden ve Kab'ın Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak bu şiirle af dilemesiyle son bulan hikâyeyi uzun uzun anlatmıştır:

"Bu kaşıdeyi sebeb-i nazmındandır aşhâb-ı siyer zikir eylediler ki Ka'b'ın Büceyr nâmında bir birâderi olup anuñla Ebraķu'l-'ıraq çıkup Büceyr kendi ğanemlerin ra'y ider idi. Ve o esnâda Resül-i Ekrem şallallâhu te'âla 'aleyhi vesellemün Medîne-i Münevvere'ye hicret buyurdıkları şayi' olmuşdı. Büceyr Ka'b'a sen ğanemleri ra'y eyle ve burada şabit ol ben şu zât-ı sütüde-şifâta varayum. Kelâmın istimâ' idüp 'indinde olanı bileyüm didi. Pes Ka'b iķâmet ve Büceyr gidüp Resül-i Ekrem şallallâhu te'âla 'aleyhi veselleme gelüp kelâm-ı mu'ciz beyânun ğüş-i cân ile istimâ' idüp şeref-i imân ile müşerref oldu..." (3a)

Üçüncü bölüm kasidenin tertibi hakkında bilgi vermektedir. Burada kasidenin nesib ile başladığı, kaç beyit olduğu, beyitlerin içeriği hakkında bilgi verilmiştir:

"Bu kaşıdenün yapıldığı üzre tertib ü siyâkı beyânındadır. Hâfî olmaya ki ekşeriyen şu'arâ-yı 'edibün 'âdeti budur ki bir kaşıde-i medhi ityân itseler nesib ile ya'nî ğazel ile iftitâh iderler ve bu ğazel ehl-i edebden muħaķķıķın katında dört nev' i müştemeldür." (5b)

Dördüncü bölüm ise kasidenin vezni ve kafiyesi hakkında bilgi vermektedir:

"Pes bu kaşıde-i şerîfe ve bu neşide-i menîfe baħr-ı basîtdendür. Bunuñ eczâsı tev'îl gibi sekizdür lâkin bunuñ sebâ'îsi ğamâsîsi üzerine muķaddemdür. Zîrâ basît dört kerre müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilündür. Ve tev'îl dört kerre fe' ülün mefâ' ilün fe' ülün mefâ' ilündür. Ve 'arûzı maħbûnedür. Ğaben-i iştilâħda şânî-i sâkini ğazfdur. Burada fâ' ilünden elifün ğazfı gibi ki taħrîk-i 'ayn ile fe' ilün olur. Ve bu 'arûz-ı maħbûne basîtüñ üç 'arûzından 'arûz-ı ülâdur." (7a)

Mustafa İsamüddin Efendi bu geniş mukaddimenin ardından *Kasîde-i Bürde*'nin şerhine geçmiştir. Müellifin *Kasîde-i Bürde* şerhi oldukça ayrıntılı bir şerhtir. Beyitlerin şerhinde düzenli bir yol izleyen şârih beyitleri "Lugat-ı beyt", "İrâb-ı Beyt" ve "Ma'nâ-yı Beyt" olmak üzere üç başlık altında izah etmiştir. Şerh boyunca birçok ayet ve hadis iktibasları, çeşitli eserlerden ve şiirlerden alıntılar görülmektedir. Kasidenin beyit sayıları kaynak metnin üzerine Arapça yazılmıştır. Ardından şerh edilecek beyit verilip şerhe başlanmıştır:

el-Beytü'l-Evvel

بأنت سعاد قَلْبِي الْيَوْمَ مَتَّبُولُ

مُنْتَمِيٌّ إِثْرَهَا لَمْ يُفَدَ مَكْبُولُ (7b)

Müellif, "Lugat-ı Beyt" başlığı altında kelimelerin sözlük anlamını ve beyitte hangi bağlamda kullanıldığını tek tek izah etmiştir:

"**Lugat-ı beyt:** Bânet beynun ve beynünetun'dan me'ħüz şîĝa-ı mâzîdür. Mufâraķat eyledi dimekdür. بَأنت المرأة من زوجها dinilür. Kaķan mufâraķat eylese buna 'orf-i şer' de طلاق دیرler ki طلاق رجعی nuñ ğayrıdır. Suâdu 'ilm-i mürtecel ğablinden olup maħbûbesinün ismidür ki maṭla'-ı kaşıde anuñla teşebbüb ve ğaķķında teĝazzül üzerine binâ olınmuşdur. Mecnün Leylâ ile Zü'r-reme Meyy ile Kaķs

Lübna ile Kuşeyr ‘Azze ile ve Cāhiliyye ve İslām’da bunların ğayrı müteyyümler mabûbeleriyle teşebbüb ve teğazzül itdükleri gibi. Kālb burada iki ma’nāya muhtemeldür. Evvelkisi fu’ād murād olına. Burada zāhir olan da budur...” (7b)

Müellif, “İ’râb-ı Beyt” başlığı altında kelimelerin i’râbı ile sarf-nahiv açısından izahını yapmıştır:

“İ’râb-ı Beyt: Bānet fi’l-i māzīdür. Su’ādu fā’ilidür. Ma’lūm buyurıla ki ne zaman bir fi’l tām-mı ādemīden müfred mü’enneş-i ḥaḳīḳīye ma’-‘ademi’l-faṣl isnād olinsa ol fi’li te’niş irādı vācibdür. Ve zamīrini daḥı müzekker-i müşterek olmazsa te’niş irādı vācibdür. Fe-ḳalbī mübtedādür. Ve fā’sı mücerred-i sebebiyyedür ve rabṭ içündür. Fā-yı cezā’iyye gibi yāḥūd mā-ba’dı mā-ḳabline müsebbib olarak cümle-i sābiḳa üzerine ‘aṭf içündür. el-Yevm zarfiyyet üzere menşüb fā’ili metbūludür. Metbūlu fe-ḳalbī mübtedāsınun ḥaberidür. Muteyemmun fe-ḳalbīnün ḥaber b’ade ḥaberidür. Yāḥūd metbūlu kelimesinün şıfatıdır...” (9a-9b)

Son olarak “Ma’nā-yı Beyt” başlığı altında ise beyit anlam yönünden açıklanmış ve tercüme edilmiştir. Bu bölümde beytin anlam boyutu çeşitli şiirlerden örnek verilerek açıklanmıştır:

“Ma’nā-yı beyt: Su’ād-nām maḥbūbem benden mufāraḳat eyledi. Bu sebebden benüm ḳalbim memeri zamān ve te’ākub-ı eyyām ḥastelenmiş ve za’iflenmiş ve maraz-ı ‘aşḳun şiddetinden fānī vü helāk olmuş yāḥūd cemī’-i leza’izden ḳaṭ’ olup maḥbūbe-i mezḳūremün işrinden ba’id ü zelīl ü esīr olup eserden fekk ü ḥalāşı için fedā virür bulunmamış muḳayyedür yāḥūd mescūndur ḥāşılı ḥālet-i esr üzerine bāḳiyedür.” (9b-10a)

Örnek olarak verilen bu şerh metodu eserin başından sonuna kadar tertipli bir şekilde devam etmiştir. Şāriḥ, şerhini zenginleştirmek ve açıkladığı durumu daha anlaşılır kılmak için yer yer Arapça şiir alıntıları, ayet ve hadis iktibasları yapmış; ayrıca gramer, tasavvuf, kelim, hadis gibi alanlarda birçok kaynağa başvurmuştur. Başvurduğu kaynaklar arasında İbn Arabî (846), İbn Hazm (ö. 1064), İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 1071), Serrāc (ö. 1106), Zemahşerî (ö.1144) vd. gibi önemli âlimler yer almaktadır. Mustafa İsamüddin Efendi başvurduğu bu kaynakları kimi zaman müellif ve eser adını belirterek zikretmişken kimi zaman da sadece “bazılar dimiş ki” ifadesini kullanmayı yeterli görmüştür:

“Muteyemminden çoğı bunuñ üzerine ittifaḳ itdiler ve Ebū Ca’fer bin es-Serrāc’un *Meşārī’u’l-uşşāḳ* ve İbn Ḥazm’un *Ṭavḳu’l-ḥamāme* nām kitābları bunların iḥbārıyla meşhūrdur.” (11b)

“Ebū Hilāl ‘Askerī *Evā’il* nām kitābında dimiş ki “Şavt u şadā emri ‘acībdür.”. Ba’zısı ḳatlı ider şavt-ı şā’iḳa gibi ve ba’zısı mesrūr ḳılıp bir rütbe-i teheyücc ider ki raḳş itdirüp muḫtarib ider ve ba’zısı bakī ider ve ba’zısı ‘aḳlı zā’il idüp ḡişā-yı irāş ider ve anuñla şibyānı uyudurlar ve anuñla ḥayye cuḥurundan ḳıḳarılır.” (16b-17a)

“Ba’zılar dimiş ki ve hüve meşmūlü, aḫḫāda olan zamīrdan ḥāldür. Ve aḫḫā tāmmedür. Ve mevzī’-i aḫḫā cerr olup mā’nuñ şıfatıdır.” (24b)

“Muḫammed Ḥanefī Suhurānī anı Dürrü’l-māziyye fī Şerhi Kevkeni’d-dürriyye’de dir ki “Rīḥ hevāyı tarīk ider. Gāḥ şedīd ve gāḥ za’if olur.”. (28a)

Şerh metodu olarak dikkat çeken unsurlardan biri şāriḥin kullandığı soru-cevap yöntemidir. İncelenen eserde şāriḥin, üzerinde durduğu meseleleri daha kapsamlı bir biçimde izah etmek maksadıyla bu yöntemle başvurduğu tespit edilmiştir. Soru-cevap

teknîği, ağırlıklı olarak dil bilgisi kurallarının açıklığa kavuşturulmasında kullanılmış olmakla birlikte; zaman zaman spesifik bir durumun veya metinsel bir bağlamın aydınlatılması amacıyla da tercih edilmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber'in huzurunda bir kadının güzelliğinden ve aşktan bahseden şiirlerin okunmasının caiz olup olmadığını şârih soru-cevap yöntemi ile tartışmıştır:

“Su’âl olunursa Resûl-i Ekrem sallallâhu ‘aleyhi vesellemûn iki dest-i mu‘ciz peyvesteleri miyânında inşâd olunan kaşîdede imrâ’ye ile teğazzül nice câ’iz olur? Cevâb budur ki Ka‘b rağiallâhu te‘âlâ ‘anhu bunda ‘Arab’uñ eş‘ârlarında olan ‘âdeti üzerine cereyân idüp Nebî-yi muhterem şallallâhu ‘aleyhi vesellemûn bunu semâ‘ı ve üzerine ikrârı dağı cevâzına delîldür. Zîrâ ihtimâldür ki Ka‘b rağiallâhu ‘anhu Su‘âd ile haqîkat-i hâlîlesi olan imrâ’ye ma‘nâyı kaşd ider ve kendünden mufâraat itdiginde kaşîdede teğazzül itmiş ola.” (12b-13a)

Eser boyunca şârihin, beyit tahlillerini zenginleştirmek amacıyla oldukça geniş bir tematik yelpazeye başvurduğu görülmektedir. Söz gelimi; kadınlardaki güzellik ölçütleri, şaraba su katılma durumları, rüzgâr çeşitleri, Arap toplumunun âdetleri ve ahlât-ı erbaa gibi hususlar, şârihin temas ettiği konulardan yalnızca birkaçıdır. Tüm bu veriler gösteriyor ki; söz konusu şerh, salt edebî ve dilsel bir inceleme olmanın ötesine geçerek dönemin kültürel ve toplumsal birikimini yansıtan bir hüviyet taşımakta ve şârihin çok yönlü entelektüel donanımını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi'nin *Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti's-Şerhayn ve Kühü'l-Murâd fî Beyânî Bânet Su'âd* adlı eseri, 18. yüzyıl Osmanlı kültür ortamında üretilen şerh ve tercüme literatürünün nitelikli bir örneğini temsil etmektedir. Bu çalışma, söz konusu eseri nüsha özellikleri, telif gerekçeleri, muhteva yapısı ve şerh metodu bakımından kapsamlı biçimde ele almış; Türkçe *Kasîde-i Bürde* şerh geleneği içindeki yerini belirleme konusunda da önemli tespitler ortaya koymuştur. Makalede ulaşılan bulgular değerlendirildiğinde, öncelikle eserin kütüphane kayıtlarından kaynaklanan bir karışıklığa konu olduğu dikkat çekmektedir. *Aksa'l-Müfâd*'ın, İsâmüddin Efendi'nin daha önce kaleme aldığı *Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd* adlı eseriyle zaman zaman birbirine karıştırıldığı araştırma sürecinde tespit edilmiştir. Bu tespit, özellikle aynı müellife atfedilen yazmaların kataloglama süreçlerinde titiz bir değerlendirme yapılması gerektiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Önceki şerhinin *Kasîde-i Bürde*'nin derinliğini tam anlamıyla yansıtmaya yetmediği kanaatini taşıyan müellif, Celâleddin es-Suyûtî, İbn Hişâm ve Ebü Bekr el-Kâzerûnî'nin şerhlerini temel kaynak olarak seçmiştir. Müellifin bu üç şerhi bir arada kullanması, farklı ilmî gelenekleri derleme yolunu tercih ettiğine işaret etmekte ve Osmanlı âlimlerinin yalnızca bilgi aktarımıyla değil, kaynakları seçici ve eleştirel bir tutumla bir araya getirme becerileriyle de öne çıktığını ortaya koymaktadır. Eserin “tercüme” olarak nitelendirilmesi, Osmanlı ilmî kültüründeki tercüme anlayışının günümüz pratiklerinden belirgin biçimde ayrıldığını bir kez daha gün yüzüne çıkarmaktadır. *Aksa'l-Müfâd*, alıntı yapılan şerhlerin sözcüğü sözcüğüne aktarıldığı bir çeviri değil; kaynak metinlerin yorumlandığı, seçici biçimde bir araya getirildiği ve müellifin kendi şerh katkılarıyla zenginleştirildiği açıklamalı bir derleme olarak değerlendirilmelidir.

Şerh metodolojisi açısından değerlendirildiğinde, İsâmüddin Efendi'nin izlediği “Lugat-ı Beyt”, “İrâb-ı Beyt” ve “Ma'nâ-yı Beyt” şeklindeki üçlü yapı, Osmanlı şerh geleneğine sadık kalındığını göstermektedir. Bu düzenli yapı, esere sistematiklik kazandırırken beyitlerin dil bilgisi, anlam ve sözcük boyutlarının ayrı ayrı incelenmesini de mümkün kılmaktadır. Zaman zaman başvurulan soru-cevap yöntemi ile eserde, çeşitli

meseleler tartışılmıştır. Ayrıca müellifin başvurduğu kaynak yelpazesinin geniş olması, İsmâüddin Efendi'nin İslâmî ilim geleneğine ne kadar âşina olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkçe *Kasîde-i Bürde* şerh geleneğini hem genel hatlarıyla hem de somut bir örnek üzerinden aydınlatmaktadır. Nüsha tavsifi ve şerh metodunun çözümlenmesini bir araya getiren makale, klasik Türk edebiyatı araştırmalarına değerli bir katkı sunmaktadır. İlerleyen çalışmalarda *Aksa'l-Müfâd*'ın tenkitli metninin hazırlanması, müellifin diğer şerhleriyle karşılaştırmalı biçimde incelenmesi, bu alandaki boşlukların doldurulması bakımından öncelikli araştırma gündemleri arasında yer almalıdır.

Kaynakça

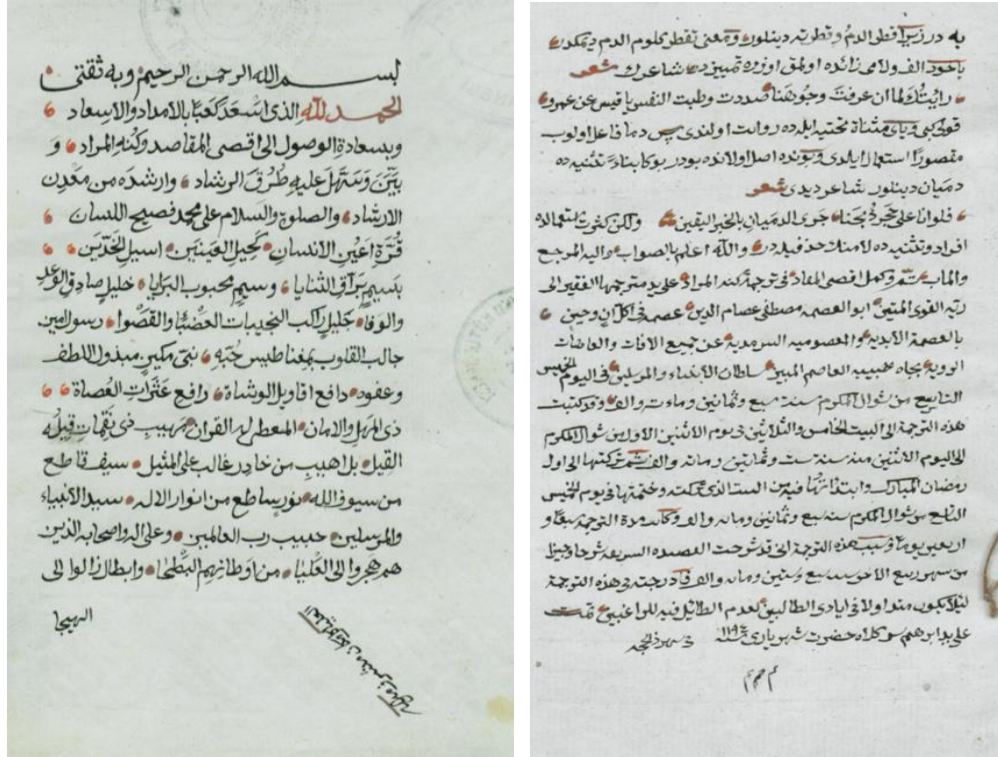
- Ak, M. (2019). *Şair ve peygamber, na't geleneği bağlamında Hz. Peygamber imgesi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Akkuş, M. (1992). Metin şerhi geleneği Tarlan mektebinden Haluk İpekten'e. *Yedi İklim* (32), 67-78.
- Ayçiçeği, B. (2024). İmâm Bûsîrî'nin hayatı, divan'ı ve *Kasîde-i Bürde*'si. B. Ayçiçeği (Ed.). *Türk edebiyatında Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si cilt 1: Nüshalar edebiyata, sosyal hayata ve sanata etkisi içinde* (s. 17-36). İstanbul: DBY Yayınları.
- Aydın, F. (2016). *Tercüme bilimine giriş ve tercüme teknikleri*. İstanbul: Ma'ruf Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2010). Şerh: Türk edebiyatı. *TDV İslam ansiklopedisi* (C. 38) içinde (s. 565-568). İstanbul: TDV Yayınları.
- Demir, G. (2016). *et-Tansîsü'l-muntazar fî şerhi ebyâti't-telhîs ve'l-muhtasa transkripsiyonlu metin-inceleme* [Doktora Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Demirayak, K. (2001). *Kasîdetü'l-Bürde*. *TDV İslâm ansiklopedisi* (C. 34, s. 566-568). İstanbul: TDV Yayınları.
- Doğan, M. N. (2002). Metin şerhi üzerine. *Eski şiirin bahçesinde* içinde (s. 11-16). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güler, Ö. S. (2021). *Ka'b b. Zühayr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı döneminde yazılan Türkçe şerhler (karşılaştırmalı inceleme-Üsküdarî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî Paşa ve İsmâüddin Efendi şerhlerinin tenkitli neşirleri)*. [Doktora Tezi]. İstanbul Medeniyet Üniv.
- Güler, Ö. S. (2023). *Bir şiir bir hırka: Kasîde-i Bürde'nin Türkçe şerhleri-II*. İstanbul: DBY Yay.
- Günel, F. (2019). Üsküdârî, İsmâüddin. *TDV İslâm ansiklopedisi* (Ek-Cild 2) içinde (s. 632-633). Ankara: TDV Yayınları.
- Kara, İ. (2021). *İlim bilmez tarih tanımaz-şerh ve haşiye meselesine dair birkaç not*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaya, M. (2001). *Kasîdetü'l-Bürde*. *TDV İslam ansiklopedisi* (C. 6) içinde (s. 568-569). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaya, M. (2020). Şerh ve hâşiyelerin tefsir ilmine katkıları: Teftâzânî'nin el-Keşşâf şerhi örneği. M. Kaya ve S. Engin (Ed.) *İslam ilim ve düşünce tarihinde şerh geleneği* içinde (s. 201-242). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Kayalık, D. (2025). Mustafa İsmâmeddîn Üsküdârî'nin şerh 'ale'l-kasîdeti't-tâ'iyye'si. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 65(3), 688-707.

- Kortantamer, T. (1994). Teori zemininde metin şerhi meselesi. *EÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (8), 1-10.
- Macit, M. (2011). Tercüme hareketleri. *TDV İslam ansiklopedisi* (C. 40) içinde (s. 498-504). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Mahdum, A. N. (2001). *Ravzatü'ş-şühedâ ile hadîkatü's sü'edâ mukayesesinin ışığında eski Türk edebiyatında tercüme anlayışı*. [Doktora Tezi]. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Mengi, M. (2000). Metin şerhi, tahlili ve tenkidi üzerine. *Divan şiiri yazıları* içinde (s. 72-80). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Önder, Ş. G. (2021). Bânet Süâd üzerine yazılan şerh-hâşiye geleneğinde İbn Hişâm şerhinin kurucu rolü. *Uslul İslam Araştırmaları*, 36(36), 113-132.
- Saraç, M. A. Y. (2006). Şerhler. T. Salman (Düz.) *Türk edebiyatı tarihi* içinde (s. 121 132). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sezer, İ. H. (1980). *İmam Bûsîrî ve bürdesi* [Öğretim Üyeliği Tezi]. Konya: Konya Yüksek İslam Enstitüsü.
- Shefer-Mossensohn, M. (2019). *Osmanlı'da bilim kültürel yaratı ve bilgi alışverişi*. K. Oğuz (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sönmez, H. (2024). Yahyâ b. Abdullâh'ın Kasîde-i Bürde şerhi: tercümetü'l esrâr fî medhi seyyidî'l-ibrâr. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (7)1, 169-192.
- Sucu, N. (2006). Eski Türk edebiyatında tercüme geleneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 125-148.
- Şahin, E. S. (1997). *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe şerh ve tercümeleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Şemseddin Sami (2015), *Kâmûs-i Türkî*. P. Yavuzarslan (Haz.). Ankara: TDK Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1937). *Metinler şerhi*. İstanbul: Sühulet Basımevi.
- Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi. *Aksa'l-müfâd fî tercümeti'ş-şerhayn ve künhü'l-murâd fî beyân*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. neky01708.
- Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi. *Aksa'l-müfâd fî tercümeti'ş-şerhayn ve künhü'l-murâd fî beyân*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. neky03385.
- Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi. *Aksa'l-müfâd fî tercümeti'ş-şerhayn ve künhü'l-murâd fî beyân*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. neky03823
- Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi. *Aksa'l-müfâd fî tercümeti'ş-şerhayn ve künhü'l-murâd fî beyân*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. neky03065.
- Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi. *Aksa'l-müfâd fî tercümeti'ş-şerhayn ve künhü'l-murâd fî beyân*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. neky03283.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yazar, S. (2017). Mustafa İsâmeddin Efendi'nin şerhleri ve şerh usulü. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 97-126.
- Yeniterzi, E. (1993). *Divan şiirinde na't*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ekler

Ek 1: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nekty03385 nüshasının ilk ve son sayfaları.

Ek 2: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nekty01708 nüshasının ilk ve son sayfaları.